

ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ НА ПРОСТОРУ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Резиме

Геополитички развој Југоисточне Европе кроз историју су чешће обележавали деструктивни наспрам интегративних процеса. У раду се идентификују фактори који условљавају процесе интеграција и дезинтеграција и објашњава њихов утицај кроз динамику промене политичке карте овог дела Европе. С обзиром на сложен процес формирања модерних држава и промене њихових међусобних односа и интереса, стварање различитих облика политичке сарадње представљало је политички изазов. Осим историјског осврта, разматрају се улога савремених процеса интеграција, позитивни резултати регионалног зближавања и потенцијали за остваривање даљег социоекономског напретка регије.

Кључне речи: Југоисточна Европа, регионалне интеграције, дезинтеграциони процеси, балканизација, Европска унија.

УВОД

Југоисточна Европа има функцију копненог моста између Европе и Мале Азије, али и на почетку XXI века представља најслабије интрарегионално и интеррегионално повезан простор Европе. Процеси интеграције и дезинтеграције у Југоисточној Европи одвијају се истовремено, паралелно и једни наспрам других, чиме се међусобно условљавају и чине овај део Европе најнестабилнијим. Демографска структура регије, оличена у етно-конфесионалном мозаику, уз буран историјски развој, представља добру подлогу за стално присутне дезинтеграционе процесе. Они су кроз историју успоравали или спречавали процесе интегрисања како самих држава тако и целе регије са суседним регијама, Европом и Азијом.

Предмет рада су интегративно-дезинтегративни фактори и њихов утицај на мењање политичке карте и формирање различитих облика међудржавне сарадње од краја XIX века до модерног доба. Простор Југоисточне Европе је „географски, историјски и цивилизацијски предодређен за интеграционе и дезинтеграционе токове различитог карактера и димензија. То је његова географска и историјска реалност, његово прикривено својство, чињеница прошлости и садашњости“ (Радовановић М, 1989). Због доминације дезинтеграција и бурног

¹ aleksandar.kovjanic@gef.bg.ac.rs

² vojislav.dedjanski@gef.bg.ac.rs

историјског развоја за Југоисточну Европу се везује појам балканизације који има негативно значење. Он представља израз процеса сталног политичко-територијалног дељења, уситњавања, међудржавне и етничке нетрпељивости, територијалних претензија, етно-конфесионалне измешаности, расцепканости, културно-језичке сличности, идентитетских оспоравања и сукобљавања, уз умешаност и доминацију страних фактора (Деспотовић, 2010, Степић, 2001, Митровић, 2006, Грчић, 2014).

Под Југоисточном Европом подразумева се шири простор Балканског полуострва. У политичким границама Југоисточној Европи припадају: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија, Бугарска, Румунија, Албанија, Грчка, Словенија, Турска (европски део) и Молдавија. Међутим, у стручној литератури не постоји јединствена и општеприхваћена регионална подела Европе, па тако нема ни идентичног дефинисања територијалног оквира Југоисточне Европе.³Често се изостављају Словенија, Грчка, Турска или Молдавија.⁴ Због политичке, историјске, културне и економске повезаности ове државе су у раду посматране као део Југоисточне Европе.

ФАКТОРИ ПРОЦЕСА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ

На потенцијалну интеграцију или дезинтеграцију географског простора утичу разни природни и антропогени фактори. У зависности од датих геополитичких околности исти фактори могу имати двојак утицај. На простору Југоисточне Европе незадовољавајући ниво регионалне интегрисаности кроз историју резултат је синтезе сложених физичкогеографских услова и комплексне унутрашње и спољашње геополитичке и антропогене структуре (праћене углавном неповољним, наслеђеним условима) и ниског степена валоризације расположивих потенцијала (Стојановић, 2001, Тодоровић, Стојановић, 2005). Међу кључним интегративно-дезинтегративним факторима овог дела Европе издвајају се: географска средина, геостратешки положај, културне разлике, етничка и религијска хетерогеност, границе и саобраћајнице.

Географска средина

Процеси интеграције и дезинтеграције имају основу у природи регије. Развој културног и политичког живота на Балкану стоји у вези са особинама „отворености“ и „затворености“ географске средине. Јован Цвијић је издвојио „особине спајања и прожимања“ и њима противне особине „изоловања и одвајања“ Балканског полуострва, које су детерминисане прелазним евроазијским положајем и особинама реље-

³ После 1991. разматрана су нова регионална реструктурирања овог дела Европе. До распада СФР Југославије највећи део овог простора сврставан је у Јужну Европу (Југославија, Албанија, Грчка и Бугарска). Румунија се сврставала у Средњу или Источну Европу, а Молдавија је, као део СССР-а, била у Источној Европи.

⁴ Молдавија је добила чланство у Процесу за сарадњу држава Југоисточне Европе, због чега се сматра делом регије, али је с географског становишта њено убрајање у државе регије упитно.

фа. Рељеф регије чини комбинација долина и планина у континенталном и полуострва и острва у приморском делу. Особине спајања и прожимања проистичу из евроазијских културних особина и постојања уздужних и попречних долинских праваца којима се одвијала комуникација. Са друге стране, због баријерног карактера Динарских, Балканских, Родопских и Пиндских планина и раздробљености рељефа у жупе изражене су особине изоловања и одвајања. Рељефна специфичност регије је таква да је она више отворена за спољашње контакте (према суседним областима), док је највећи део регије слабо повезан изнутра, јер је изградња комуникација због сложене топографије била отежавајућа. Из тог разлога се у планинским изолованим областима налазе историјска језгра балканских држава. Одатле су вековима полазиле метанастазичке миграционе струје према котлинским, долинским, низијским и жупним областима (Свијић, 2011). Изолованост у планинским крајевима и метанастазичке струје значајно су утицале на етничке, културне и геополитичке процесе у регији (политичко територијалну уситњеност и етничку, конфесионалну и културну мозаичност), који су се манифестовали током XIX и XX века кроз сталне процесе дезинтеграције и интеграције (Грчић, 2014).

Геостратешки положај

Југоисточна Европа представља геостратешки изузетно важан простор, као незаобилазни транзитни правац у повезивању Европе са североисточном Африком, Блиским и Средњим истоком. Због тога је регија била предмет подела интересних зона и полигон за одмеравање односа снага у регионалним и глобалним размерама (Бојовић, 2008). Геостратешки положај Југоисточне Европе одликује се контактима и прожимањима различитих интереса локалних, регионалних и глобалних фактора који су повезани заједничким интересима и циљевима (Сретенковић, 2010). Међутим, геополитичка позиција регије се често мењала, јер је зависила од промена у ближем или даљем окружењу у ком су били полови светске политичке моћи (Стојановић, 2001). Нагли поремећаји односа снага током XIX и XX века који су доносили интензивне, временски краткотрајне, по последицама далекосежне промене, узрок су честих промена граница. Таква геополитичка реалност искључује могућност постојања великих држава. Упркос томе, великодржавни пројекти и даље „живе“ у одређеним научним и политичким круговима.

Културне сличности и разлике

Културне сличности и разлике настале су као последица преплитања европских и ваневропских утицаја у готово свим историјским епохама. Током претходна два миленијума регија је готово непрестано била део „велике цивилизацијске границе“ или лимитрофне зоне између Западног и Источног римског царства, касније западног и источног хришћанства, па хришћанства и ислама. Истовремено је имала

периферни карактер (крајине, границе), али и епитет моста између западних, римских, германских и источних, турских и исламских утицаја, као и утицаја Медитерана са југа и северних, словенских, руских утицаја (Грчић, 2014). Етно-конфесионални, језички и политички мозаик постепено се профилисао као вишевековна синтеза цивилизацијских утицаја с истока, севера или запада из чега је изникла специфична „култура раскршћа“ или конгломерат одломака разних култура. Јован Цвијић је издвојио пет културних зона: централно-европска култура, култура романске и латинске цивилизације, зона патријархалног режима, преиначена византијска или стара балканска култура, оријентална или исламска култура (Свијић, 2011). Културне разлике (с једне стране) представљају богатство регије, али се врло често инструментализују и на основу њих се стварају политички пројекти који, уместо јединства, доприносе поделама и сукобима међу народима.

Религија

Југоисточна Европа је контактна зона у којој се сусрећу и преплићу православље, католицизам и ислам, што је њихов крајњи просторни домет, периферија и зона интереса (Степић, 2001). Религија је имала интегративну улогу у процесу формирања балканских народа, очувања националне свести и важног фактора настанка националних држава, што је посебно важило за православне балканске народе⁵ (Јевтић, 1997). Док православље и католицизам немају ту моћ у модерном времену, ислам је остао снажан интегративни фактор муслиманских народа, без обзира на националне, језичке и обичајне разлике и територијалну раздвојеност (Степић, 2001). Међутим, религија је осим на јачање кохезије, непосредно и посредно утицала на разградњу етничких заједница (етничку дивергентност), сукобе и отежано политичко-територијално интегрисање и тако допринела да овај простор постане један од најнестабилнијих у Европи и свету (Јевтић, 1997, Деспотовић, 2010, Бојовић, 2008).

Етничка хетерогеност

Етнички мозаик Југоисточне Европе чине заједнице различите бројности, распрострањености, територијалне компактности, хомогености, положаја, националне свести и кохезије. Савремене просторне контуре простирања етничких група и квалитативно-квантитативни етнички склоп резултат су реализација геополитичких идеја, присилних и добровољних миграција, асимилација, (насилних) демографских губитака, проверавања, етноинжењеринга, националне и верске мимикрије и идеолошких сукобљавања. Етничка дивергенција одвијала се услед директне присиле, економских подстицаја, култур-

⁵ На примеру Цинцара се показало супротно. Услед непостојања компактне етничке територије, прихватили су језик средине и асимиловали се у друге православне народе. Уместо националне интеграције, Цинцари су се међусобно сукобљавали борећи се за различите националне идеје.

них процеса, верске припадности⁶ и споља подстакнутим механизмом политичко-идеолошког „етноинжењеринга“ (Грчић, 2005, Степић, 2001). Један од кључних феномена и суштина балканизације јесте политичко-територијално обједињавање простора који етничке заједнице сматрају својим. Као последица сложеног историјског развоја присутна је некомпатибилност државних и административно-политичких територија и граница у односу на етноконфесионалне и историјске територије и границе (Степић, 2001). Националне мањине су неретко имале подршку у земљи матици у настојањима да се сепарацијом интегришу са њом, посебно у случају кад су се налазиле у пограничном делу према матици (Степић, 2001, Деђански, 2012). Због тога у готово свим државама постоје политички покрети који баштине идеје о ревизијама успостављених граница, при чему по потреби комбинују историјски и етнички критеријум.

Границе

Југоисточна Европа се у прошлости одликовала изузетно слабом транспарентношћу државних граница, углавном због затегнутих односа међу суседима. Границе су представљале озбиљну препреку за интензивирање регионалног развоја и интеррегионалног и екстра-регионалног повезивања. То је добрим делом узроковало спорији економски развој или стагнацију (Грчић, Раткај, 2003, Тодоровић, Стојановић, 2005). Уласком ових држава у процес евроинтеграција или и у саму Европску унију и Шенген-зону, баријерна улога граница се постепено смањивала, чиме је створен предуслов за бржи развој и интеграцију регије.

Саобраћајнице

Изузев политичких настојања, један од најзначајнијих фактора интегрисања овог макрорегиона, његовог развоја и стабилности била је и остала саобраћајна повезаност. Насупрот мрежи државних граница, саобраћајна мрежа има ефекат спајања и прожимања, интегрисања и организовања (Грчић, Раткај, 2003). Међутим, изградња комуникација кроз историју је била отежана захваљујући рељефу, а делом због вековног положаја највећег дела регије на периферијама великих држава. Слабо развијена саобраћајна мрежа унутар самих држава, посредно је доприносила јачању центрифугалних сила и регионализама, што је у комбинацији са осталим дезинтеграционим факторима водило ка сепаратизму (Степић, 2001). Југоисточна Европа још увек се одликује недовољним нивоом интрарегионалне и интеррегионалне саобраћајне повезаности, али је интензивније развијање саобраћајне мреже у претходне две деценије повољан знак и предуслов привредне и политичке интеграције.

⁶ Најбољи пример су припадници православних народа који су губљењем православне вере (исламизацијом у Отоманској империји или покатоличавањем и унијаћењем у Хабсбуршкој монархији) уједно губили етничку свест и почели се другачије етнички опредељивати.

ИНТЕГРАЦИОНО-ДЕЗИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ И
ТЕРИТОРИЈАЛИЗАЦИЈА ПРОЦЕСА БАЛКАНИЗАЦИЈЕ

Простор Југоисточне Европе је све до формирања првих националних држава 1878. године (изузев Грчке) био у саставу великих „транснационалних система“, Аустро-Угарске монархије, Отоманског и Руског царства. Жариште историјских дешавања крајем XIX века било је у Отоманском царству, где су се потчињени народи борили за независност. Упоредо са националним пројектима, развила се идеја о стварању заједничке државе јужнословенских народа.⁷ Први покушаји ближе сарадње у остваривању ових циљева представљали су ослободилачки савези. На иницијативу кнеза Михаила формиран је војни савез 1866-1867. године у који су биле укључене Србија, Црна Гора, Румунија и Грчка (једина имала пуну независност). Ове иницијативе остале су у плановима, јер су биле обустављене након убиства кнеза Михаила 1867. године (Lopandić, Kronja, 2010).

Недуго затим, после Руско-турских ратова 1877-1878. године мења се политичка карта Југоисточне Европе. Независност и територијално проширење 1878. одлукама Берлинског конгреса стичу Србија, Црна Гора и Румунија, а Бугарска аутономију (независност 1908. године). Међутим, територије новонасталих држава и Грчке нису у својим границама интегрисале све своје сународнике и историјске земље, што је узроковало наставак народноослободилачких борби. Почетком XX века настају нови покушаји успостављања савезништва, иако су се појавиле несугласице у односима балканских држава око поделе још неослобођене територије, посебно у случају Македоније⁸ (Сретеновић, 2010, Dedanski, 2012). Други балкански војни савез је осим формалног склапања био и конкретизован. Пред Први балкански рат 1912. године савез у циљу коначног ослобођења од Турака склопиле су Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска. Рат је завршен победом савезница 1913. године, њиховим територијалним ширењем⁹ и потискивањем Турака са готово читавог Балкана. Ови догађаји пружили су наду и јужнословенским народима у Аустро-Угарској да се могу у скорој будућности ослободити и створити своје националне државе или се интегрисати у једну јужнословенску државу.

⁷ Идеја југословенства настала је под утицајем просветитељских схватања и немачких романтичара, у складу са теоријом да народ пре свега чини заједнички језик (Dedanski, 2012).

⁸ На простору Македоније преклапали су се српски, грчки и бугарски интереси. Македонија је била етнички хетерогена територија са доминантним словенским становништвом (изузев на југу), које није било ни верски ни етнички хомогено и интегрисано, па је питање идентитета постало и етнодемографско и територијално. Српско-бугарски спор се односио на питање етничке блискости или разлика македонских Словена према Србима или Бугарима.

⁹ Аустро-Угарској и другим силама није одговарао излазак Србије на Јадранско море, па је њиховом заслугом формирана албанска држава на простору који су заузеле српска, црногорска и грчка војска.

Балкански парадокс потврђен је исте године, када по окончању рата избија Други балкански рат због експанзионистичких амбиција Бугарске према савезницима. Бугарска се убрзо нашла у непријатељском окружењу, јер је била у рату са свим суседима. Рат је завршен 1913. миром у Букурешту, после ког је Бугарска изгубила делове територија које су заузеле Румунија и Турска (Грчић, 2000, Степић, 2001).

Већ следеће, 1914. године, управо на тлу Југоисточне Европе избија Први светски рат. Рат је завршен 1918. године, а нова политичка карта се кројила на мировној конференцији у Версају 1919. године.¹⁰ Србији и Црној Гори прикључене су новоосвојене области на западу и северу које су припадале Аустро-Угарској, чиме је створена нова држава – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Краљевина Југославија). Албанија је остала у истим границама. Румунија се проширила на рачун Аустро-Угарске и Русије, а Грчка на рачун Бугарске и Турске¹¹ (Грчић, 2000).

По завршетку Првог светског рата настаје процес новог војног, економског и политичког интегрисања и ширења сарадње на простору Југоисточне Европе. Од 1930. до 1933. године одржане су четири Балканске конференције, инспирисане новом праксом уједињења европских држава. На Првој балканској конференцији, одржаној у Делфима 1930. године, биле су први пут присутне све државе региона – Југославија, Грчка, Бугарска, Румунија, Албанија и Турска. Овим је показана формална спремност да се у циљу зближавања и сарадње држава и народа регије сви спорови решавају мирним путем. Скуп је резултирао првим мултилатералним споразумом. Усвојене су резолуције о привредном и интелектуалном зближавању, саобраћају и другим социјалним питањима. Теме Друге балканске конференције биле су интегрисања у сферама трговине, индустрије, поште, туризма и затражено је укидање виза за држављане регије. Тада је предложено формирање војног савеза који би онемогућио нови рат између држава регије и био противтежа јачању немачког и италијанског утицаја. Пакт Балканског споразума (Балкански пакт или Балканска антанта)¹² склопиле су 1934. године Југославија, Грчка, Румунија и Турска. Одсуство Бугарске и Албаније потврдило је постојећу подељеност међу државама¹³ (Lopandić, Kronja, 2010).

¹⁰ Утврђивање, верификовање, ратификовање граница трајало је све до 1924. године када је Ријечка држава прикључена Италији.

¹¹ Турска је после новог Грчко-турског рата повратила изгубљене територије од Грчке већ 1922. године.

¹² Претходно су 1921. године Југославија, Румунија и средњоевропска Чехословачка формирале војни савез назван Мала антанта, подржан од стране Француске.

¹³ Поред бројних нерешених спорова и међусобних ратова потпуно апсурдно делује да су Југославија и Бугарска 1937. године потписале „Пакт о вечном пријатељству“ (Lopandić, Kronja, 2010). Само четири године касније Бугарска је напала и окупирала део Југославије.

Упркос позитивним намерама, околности у Европи током 1930-их и избијање Другог светског рата 1939. године, нису ишли на руку регионалном помирењу и интеграцији. Балкански пакт се показао као нефункционалан, јер напад Италије на Грчку 1940. године није изазвао реакције других чланица, иако је узајамна помоћ била једна од главних начела (Lorandić, Kronja, 2010). До краја 1941. године цела Југоисточна Европа била је под окупацијом Немачке, Италије и њихових регионалних савезника. Међусобни рат уз огроман број жртава и злочине над цивилима доказали су да су у међуратном периоду процеси интегрисања и помирења остали само на папиру (Сретеновић, 2010). Народи регије били су суочени и са идеолошким поделама у сопственим редовима, које су додатно допринеле повећању броја жртава и послератној поларизацији друштва. Рат је окончан 1945, а нова политичка карта формирана је по одлукама Париске мировне конференције 1947. године. Југославија, Бугарска и Грчка добиле су извесно територијално проширење, а Румунија редуковање. Резултат рата на глобалном плану био је биполарни светски поредак, оличен у два противна војна, економска, политичка и идеолошка блока. Претходно је Југоисточна Европа на конференцији на Јалти 1945. подељена по интересним сферама формулом 2+2+2. Грчка и Турска припале су западној интересној сфери, Бугарска и Румунија у источној, а Југославија и Албанија су остале неутралне (Грчић, 2000). Југославија је у другој половини XX века имала водећи положај у регији. Успостављала је добре односе са државама оба блока и имала главну улогу у стварању и јачању Покрета несврстаних. Био је то јединствен случај у модерној историји да једна балканска држава има улогу субјекта на међународној сцени, а не објекта (Сретеновић, 2010).

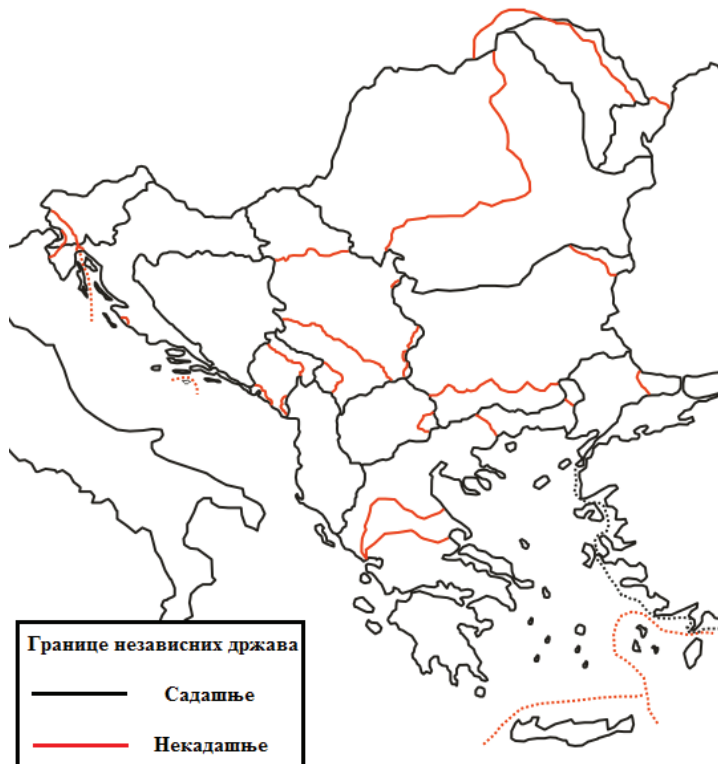
На регионалном плану, интеграционе процесе у Југоисточној Европи онемогућило је све веће заоштравање односа међу супротстављеним блоковима у периоду Хладног рата. Још крајем Другог светског рата и по његовом завршетку Југославија и Бугарска преговарају о формирању нове балканске конфедерације и потпуној војној, економској и политичкој интеграцији, али је реализација изостала услед блоковске подељености. После неуспеха ове идеје Југославија, Турска и Грчка формирају Други балкански савез (Балкански пакт), као врсту војног савеза. Међутим, он је постојао кратко (1953-1955) због сукоба Грчке и Турске око Кипра¹⁴ (Lorandić, Kronja, 2010). Прво послератно окупљање представника свих држава регије догодило се тек 1988. године, када се назирало пад комунизма и распад Источног блока, на Конференцији министара иностраних послова земаља Балкана у Београду (Lorandić, Kronja, 2010). Распадом СССР-а Варшавског пакта 1991. године, нестаје биполарна подела света и долази до поремећаја глобалне равнотеже снага, крупних политичких, економских и територијалних промена (Деспотовић, 2010). Овакав поремећај на глобалном нивоу није могао да заобиђе Југославију, која

¹⁴ Сукоб ове две земље 1974. Године могао је да доведе до раздора унутар НАТО-а коме су обе државе припадале. Због тога није дозвољен већи сукоб, а Кипар је подељен на грчки и турски део.

је била највећа, геостратешки најважнија и најкомплекснија држава регије. Она је имала „функцију тампон-зоне према продору комунизма на Медитеран и даље на запад у Европу. Падом биполаризма није било разлога за њено постојање, па ни за залагање светских сила да се таква држава не распадне“ (Степић, 2001). Дезинтеграциони процеси који су оптерећивали Југославију од самог настанка нису дугорочно могли да гарантују њену стабилност и не изазову реактивирање ранијих проблемских питања (Степић, 2001). Супротстављени интереси конститутивних народа и националних мањина, уз амбиције страних сила, лако су надјачали идеју јединства и раскинули слабе кохезионе везе (Deđanski, 2012). Током 1991. и 1992. године независност су прогласиле Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Македонија, а Србија и Црна Гора су се 1992. године удружиле у трећу, Савезну Републику Југославију. Македонија и Словенија (изузимајући краћи конфликт) издвојиле су се мирним путем, док је у Хрватској и БиХ све до 1995. године беснео рат. БиХ је подељена на два приближно једнака ентитета, Републику Српску и Федерацију БиХ. На Косову и Метохији крајем 1990-их побуна Албанаца, подржаних од стране западних великих сила, прераста у рат. После агресије НАТО-пакта на СР Југославију 1999. године, Косово је стављено под међународну управу, а 2008. године је једнострано прогласило независност.

Карта 1

Граничне линије држава од Берлинског конгреса до садашњости

Поред нових држава на тлу бивше Југославије, у Југоисточној Европи је распадом СССР-а 1991. године независност стекла Молдавија. Од проглашења независности јавиле су се сепаратистичке тежње у Гагаузији и Придњестровској области. Гагаузија је стекла аутономни статус, док је у ратном сукобу створена проруска Придњестровска област (Придњестровље или Транснистрија), која функционише као *de-facto* независна држава (Степић, 2001, Милошевић, 2011).

Епилог ратних сукоба током последње деценије XX века је политичко-географско уситњавање и културно-цивилизацијско поједностављивање мозаика Југоисточне Европе. Више од 2 милиона људи је расељено, због чега се степен етноконфесионалне хегемонизације у државама, ентитетима или одређеним деловима регије повећао. Распадом СФРЈ и СССР настале су државе са релативно малим бројем становника, мањом површином, тржиштима, економски недовољно развијене, слабије економске снаге и капацитета за самоодржив и самосталан економски развој.

САВРЕМЕНИ ПРОЦЕСИ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

Крај XX века обележило је вишедимензионално дезинтегрисање Југоисточне Европе, али се од почетка XXI века константно јављају нове иницијативе и облици мултилатералне регионалне сарадње. У складу са модерним интеграцијама сарадња постаје присутна у свим сферама живота, попут политике, економије, безбедности, културе, екологије, спорта итд. Зачетак савремених интеграционих процеса покренут је уз доста тешкоћа, често под иницијативом, па и притисцима спољних фактора, из разлога што јачање регионалних веза још увек успоравају и отежавају проблеми који су добрим делом наслеђени из XX века. Регија се више од две деценије налази у латентно мирној фази, али постоји реална бојазан јачања процеса дезинтеграције.

Међу главним ограничавајућим факторима интеграционих процеса у Југоисточној Европи истиче се проблем сепаратизма. Јавља се услед етничке хетерогености, углавном у пограничним подручјима. Изражене су сепаратистичке тежње Албанаца у Србији и Северној Македонији. Са становишта регионалне безбедности и интеграција, нерешен статус и дешавања у јужној српској покрајини, Косову и Метохији, представљају главну кризну тачку регије већ скоро 30 година.¹⁵ Проблем сепаратизма присутан је и у Молдавији, где Придњестровље од ескалације рата у Украјини 2022. године постаје потенцијално жариште. Истовремено, на Кипру влада врста замрзнутог конфликта између локалних Грка и Турака и њихових матица.

Питање статуса националних мањина, људских и мањинских права, употреба матерњег језика и писма осетљива је у многим др-

¹⁵ Косовски Албанци су једнострано прогласили независност 2008. године, али она до данас није призната од половине држава света. На овом примеру се огледа неусаглашеност држава Југоисточне Европе, јер је независност Косова признало седам држава (Албанија, Турска, Хрватска, Словенија, Црна Гора, Македонија, Бугарска), док га Грчка, Румунија и БиХ сматрају делом Србије.

жавама. Значајан удео националних мањина у укупном становништву имају Србија, Румунија, Молдавија, Бугарска, Македонија и Турска (пре свега у азијском делу). У Босни и Херцеговини три народа имају конститутивни статус,¹⁶ док у Црној Гори ниједан народ нема апсолутну већину. Питања националног идентитета, историјског наслеђа и лингвистичке посебности нарочито оптерећује билатералне односе Србије и Црне Горе, Румуније и Молдавије, Северне Македоније са Грчком и Бугарском.

Једно од отворених питања у односима већине бивших југословенских република представља утврђивање међудржавних граница. Гранични проблеми често се јављају на крајним секторима, али и на већим дистанцама, као дуж целог тока Дунава између Хрватске и Србије. Постоје гранични спорови који су од великог стратешког значаја (граница у Пиранском заливу између Словеније и Хрватске, на Превлаци између Хрватске и Црне Горе и дуж тока Дунава између Хрватске и Србије) (Ђукановић, 2009). Изузев Кипра, актуелни проблеми на релацији Грчке и Турске су егејска острва и граница на мору, где повремено долази до нарушавања суверенитета у територијалним водама.

Дезинтеграција Варшавског пакта омогућила је готово потпуно интегрисање овог простора под окриље НАТО пакта. У циљу потискивања руског утицаја у Југоисточној Европи, САД и НАТО су проширили интересну сферу и примили бивше чланице Варшавског пакта (Бугарску и Румунију) и бивше југословенске републике (Словенију, Хрватску, Северну Македонију и Црну Гору). Босна и Херцеговина претендује да постане део НАТО-а (у томе је спречава противљење Републике Српске), док Србија и Молдавија немају амбиције за чланством у том војном савезу. У оваквим околностима посебно је осетљив геополитички положај Србије, у којој је јак „антинатовски“ сентимент, при чему је окружена је државама НАТО пакта и има НАТО базу и припаднике на Косову и Метохији.

После глобалних промена с краја XX века, евроинтеграција и реинтеграција држава регије у друге међународне светске организације и процесе, представљале су кључни инструмент за бржи економски развој и политичку стабилизацију (Митровић, 2006). Европска унија је по окончању Хладног рата, као једна од бројних облика мегаинтеграције у свету, због економске снаге и политичког значаја добила главну улогу у процесу преуређења, модернизације и интеграције регије. Чланство у Европској унији има пет овдашњих држава. Грчка је прва држава регије која постаје њена чланица још 1981. године. Великим проширењем 2004. године чланица Европске уније постаје Словенија. Румунија и Бугарска се придружују 2007. године, а Хрватска 2013. године. Од почетка новог миленијума преостале државе Југоисточне Европе имале су једногласан став и као приоритетни политички циљ¹⁷ јасно дефинисале приближавање и пуноправно члан-

¹⁶ У Босни и Херцеговини је присутна перманентна криза у функционисању државе и на унутрашњем и спољашњем плану. Ниједна од три стране (три конститутивна народа) није у потпуности задовољна државним уређењем и статусом у оквиру државе.

¹⁷ Изузев Молдавије, која је касније од других држава ушла у процес евроинтеграција,

ство у Европској унији (Todorović, 2003). Како би испуниле захтеве и постале пуноправне чланице, суочиле су са обавезом да се реформишу, предузму корените економске и политичке трансформације и постану стабилне демократске државе либералне тржишне економије (Moldovanu, 2005). Економска и политичка интеграција преосталих држава регије у Европску унију, у циљу стварања компактне просторне целине, изгледала је као неминован и неповратан процес. Међутим, услед економске и мигрантске кризе које су захватиле Европску унију, смањен је ентузијазам код политичких субјеката и у јавном мњењу и по питању даљег проширивања, односно примања нових држава у чланство. Из тог разлога, али и због услова које државе кандидати треба да испуне, не може се предвидети када ће цела регија бити интегрисана у Европској унији.

Европска унија и у предприступном процесу спроводи политику ширења европских вредности и реформисања потенцијалних чланица уз помоћ низа институција, организација, иницијатива и фондација. Оне надгледају одвијање процеса демократизације, у циљу економског развоја, политичке и економске стабилности и помажу транснационалну и трансрегионалну сарадњу (Грчић, Раткај, 2003). Под утицајима Европске уније, државе Југоисточне Европе почеле су да сарађују у оквиру бројних организација и иницијатива: Процес сарадње у Југоисточној Европи, Централноевропски уговор о слободној трговини, Иницијатива за сарадњу у Југоисточној Европи, Организација за црноморску економску сарадњу, Централноевропска иницијатива, Процес дунавске сарадње, Јадранско-јонска иницијатива итд. (Шабић, Вујадиновић, 2014).

Посебан облик мезорегионалних интеграција, подржан од стране Европске уније, представљају еврорегиони. У питању су трансгранични региони, у оквиру којих државне границе губе функцију баријера, због намере да погранична подручја постану „мост повезивања“ суседних држава. Слободним кретањем радне снаге, капитала и ширењем културних утицаја стварају се услови за њихов бржи развој и чвршће међудржавно повезивање. Регије Југоисточне Европе улазе у састав 17 трансграничних региона (Тодоровић и др., 2004, Грчић, Раткај, 2003). Међутим, после више од две деценије постојања, еврорегиони у пракси нису значајно допринели стимулацији развоја у пограничним регијама, већ су остали формалне асоцијације.

У другој деценији XXI века као све активнији спољнополитички и економски партнер истиче се Кина. У оквиру иницијативе Појас и пут, Кина је делимично повезала државе регије. Кинеско присуство огледа се у стратешком улагању у саобраћајну и енергетску инфраструктуру и индустрију (Stojanović Višić i dr., 2023). Поред поменутих спољних фактора, Србија, Северна Македонија и Албанија самостално су 2021. године успоставиле иницијативу Отворени Балкан, у циљу слободног кретања људи, услуга и капитала, јачања економске сарадње и политичких веза. Интересовање за приступањем овој иницијативи показале су Црна Гора и Босна и Херцеговина (Subotić,

2023). Ефекти иницијативе моћи ће да се сагледају у наредном периоду, али се већ само покретање иницијативе истиче као позитиван пример регионалне сарадње, због проблема који оптерећују односе држава чланица.

Побољшање политичких односа по правилу се позитивно одражава на квалитет економских односа и трговинску сарадњу међу државама. Поређење интеграционо-дезинтеграционих процеса са економским кретањима јасно указује да постоји корелација између економског просперитета и интеграционих процеса на једној и рецесије и дезинтеграције на другој страни (Воџић Милковић, 2013, Тодоровић, 2003). Трговинска сарадња у Југоисточној Европи интензивирана је нарочито у периоду после 2000. године, када су обновљене многе економске везе, а спољнотрговинска размена је бележила константан растући тренд. Такође, Европска унија се у односима са свим државама регије издваја као главни спољнотрговински партнер (Воџић Милковић, 2013, Воџић, 2015).

Позитивни ефекти отварања граница не могу бити реализовани без синхронизованог развоја саобраћаја и координације држава у регији. Југоисточну Европу одликује незадовољавајући степен валоризације свих саобраћајних потенцијала, што је један од фактора који су неповољно утицали (и још увек утичу) на интеграцију регије, упркос повољном саобраћајном положају (Грчић, Раќај, 2003, Воџић, 2015, Тодоровић, Стојановић, 2005). Слабија саобраћајна мрежа и повезаност са тржиштима директно се одражава на изостанак страних инвестиција. У циљу бржег развоја и ублажавања регионалних диспаритета, Европска унија је 1990-их година дефинисала десет паневропских саобраћајних коридора. Они треба да буду основа међурегионалног, унутаррегионалног и трансграничног интеграционог процеса у централном, јужном и источном делу Европе. Од укупног броја коридора чак седам води кроз државе Југоисточне Европе. Саобраћајну кичму представљају коридори VII (ток Дунава) и X (Салцбург-Солун) са четири споредна крака (Стојановић, Тодоровић, 2002). Мрежа ауто-путева је увелико изграђена на одређеним деоницама споменутих путних праваца, пре свега у равничарским и долињским правцима. Међутим, у брдско-планинским деловима регије многи сектори су у процесу изградње или тек у плану. У саобраћајном повезивању са остатком Европе посебно заостају Босна и Херцеговина, Црна Гора и Албанија. Уз постојећу политичку нестабилност и висок степен корупције, незадовољавајућа саобраћајна инфраструктура један је од разлога знатно слабијег улагања страних инвеститора у ове државе. За разлику од Европске уније, Кина се као инвеститор више фокусира на улагање у морске луке и железничке правце.

ЗАКЉУЧАК

Југоисточна Европа и у XXI веку представља политички релативно нестабилно подручје. За свега 150 година прешла је дуг и комплексан пут развоја од вишевековне потчињености великим цар-

ствима до стварања конгломерата независних држава и делимичне интеграције у једну европску наднационалну унију. Остваривање савремених интеграционих процеса суочено је са бројним географски (рељеф и геостратешки положај) и историјски утемељеним, унутрашњим (националним и верским) и спољашњим (геополитичким) ограничењима и противречностима. У циљу осигуравања стабилног положаја, државе и народи регије треба да сагледају заједничке интересе, покажу вољу за успостављање искрене сарадње и прихватање функционалних решења која би у одређеној мери задовољила националне интересе сваке од страна.

Историја је показала да државе регије морају своју политику да прилагођавати околностима у светској политици. Због тога ће геополитички и економски положај зависити и од сарадње са регијама и државама у непосредном окружењу, регионалним и глобалним асоцијацијама и светским силама. Међутим, у околностима постојања снажног утицаја Европске уније и НАТО-а, економског и политичког јачања Кине и ширења политичког утицаја Русије, која се враћа на светску сцену, биће тешко очувати геополитичку и економску стабилност. Такође, Турска ће представљати све значајнији фактор економског развоја и стабилности у овом делу Европе због утицаја међу муслиманима у државама регије, економске и политичке моћи и демографске експанзије.

Будући процеси интеграција и дезинтеграција зависиће и од способности држава регије да максимално искористе геопросторне, културне и економске предности. Само уз отворену сарадњу на свим пољима регија ће имати могућност да се постепено трансформише од конфликтне зоне у регију која је озбиљно посвећена развоју економије и изврши метафорички прелаз из „балканизације“ у „дебалканизацију“.

ЛИТЕРАТУРА

- Božić Miljković, I. (2013). Economic and Political Dialogue on Balkan - Necessity, Obstacles and Perspectives. *Facta Universitatis, series Philosophy, Sociology, Psychology and History*, vol. 12, no. 1.
- Božić, M. (2015). Regionalna saradnja na Balkanu – ekonomski razvoj i strukturne promene. *Balkanske sinteze*, sv 1, 9-27.
- Бојовић, Б. (2008). Византија–Балкан–Европа. Од универзалног до националног. Од националне до супранационалне Европе. Сажетак предавања, Париз.
- Грчић, М. (2000). Политичка географија. Географски факултет, Београд.
- Грчић, М. (2002). Геополитичке детерминанте међуетничких односа на Балкану. Зборник радова Географског факултета, св. L.
- Грчић, М., Раткај, И. (2003). Еврорегиони и еврокоридори као фактори интеграције земаља Југоисточне Европе са Европском Унијом. Зборник радова Географског факултета, св. LI.

- Грчић, М. (2005). Балкан као културни субконтинент Европе. Гласник Српског географског друштва, св. LXXXV, бр.1.
- Грчић, М. (2008). Цвијићева перцепција географског положаја Србије. Гласник Српског географског друштва, св. LXXXVIII, бр.2.
- Грчић, М. (2014). Географија култура и цивилизација. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Deđanski, S. (2012). Zapadni Balkan između političkih i ekonomskih integracija i unutrašnjih dezintegracija. Megatrend revija, vol. 9, бр. 4.
- Деспотовић, Љ. (2010). Обележја геополитичког положаја Србије и српских земаља у контексту актуелних процеса балканизације. Социолошки преглед, vol. XLIV, no.4.
- Ђукановић, D. (2009). FPN Godišnjak 2009. Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Jevtić, M. (1997). Pravoslavlje kao faktor integracije i dezintegracije na Balkanu. TEME – časopis za društvenu teoriju i praksu. br. 1-2, god. XX
- Kronja, J., Lopandić, D. (2012). Regionalna saradnja u Jugoistočnoj Evropi i evropske integracije – u potrazi za neophodnom komplementarnošću. Rad za diskusiju na stručnoj raspravi "Regionalna saradnja i evropske integracije", Beograd.
- Lopandić, D., Kronja, J. (2010). Regionalne inicijative i multilateralne saradnje na Balkanu, Evropski pokret u Srbiji, Beograd.
- Митровић, Љ. (2006). Геополитички и социолошки аспекти транзиције једног регионалног простора: од Балкана ка Југоисточној Европи, Српска политичка мисао бр. 1-2, год. 13, vol. 16.
- Милошевић, З. (2011). Србија, придруживање Европској унији и источна политика (неких) нових чланица Европске уније. Политичка ревија, бр. 2, год (XXIII) X, vol 28.
- Moldovanu, M (2005). Nove dimenzije saradnje Centralne i Jugoistočne Evrope u kontekstu procesa otvaranja Evropske unije u regionalnim i globalnim razmerama. Megatrend revija, vol. 2 бр. 2.
- Радовановић, М. (1998). Десрбизација и албанизација косовско-метохијске старе Србије, Архив за правне и друштвене науке, књ. LIV, бр. 3, Београд.
- Сретеновић, М. (2010). Геополитички положај Западног Балкана. Војно дело.
- Степић, М. (2001). У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља. Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Институт за геополитичке студије, Београд.
- Степић, М. (2010). Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије. Српска политичка мисао бр. 1, год 17, vol 27.
- Стојановић, Б. (2001). Основни географски елементи међурегионалног повезивања у Југоисточној Европи. XIV конгрес географа Југославије, Српско географско друштво, Београд.

- Stojanović, B., Todorović, M. (2002). Dunavsko – moravski koridor kao osnovni element unutarregionalnog povezivanja u Jugoistočnu Evropu. Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja, br. 7.
- Stojanović Višić, B., Jelisavac Trošić, S., & Simić, M. (2023). Razvoj inicijative "Pojas i put" u Srbiji. *Ekonomika preduzeća*, 71(3-4), 230-242.
- Subotić, M. (2023). Privlačenjem do odvratanja - problemi i mogućnosti zapadnobalkanskih država. *Srpska politička misao*, 82(4), 347-369.
- Todorović, M. (2003). Apsurdi integracije I dezintegracije balkanskih zemalja. Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja, br. 8.
- Тодоровић, М., Тошић, Б., Стојановић, Б. (2004). Србија, еврорегиони и европске интеграције. Српска академија наука и уметности, Географски институт "Јован Цвијић", Београд.
- Тодоровић, М., Стојановић, Б. (2005). Глобализација и регионализација – детерминанте трансформације и процеса интеграције геопростора. Гласник Српског географског друштва, свеска LXXXV, бр. 1.
- Свијић, Ј., (2011). Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. MARSO, Beograd.
- Шабић, Д., Вујадиновић, С. (2014). Регионална географија Европе. Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд.
- Шутовић, М. (2006). Косовизација Србије и Југославије. Зборник радова Филозофског факултета, бр. XXXVI.

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF INTEGRATION AND DISINTEGRATION PROCESSES IN THE SOUTHEASTERN EUROPE REGION

Summary

The geopolitical development of Southeastern Europe throughout history has been more frequently marked by destructive rather than integrative processes. This paper identifies the factors influencing integration and disintegration processes and explains their impact through the dynamics of changes in the political map of this part of Europe. Given the complex process of forming modern states and the evolution of their mutual relations and interests, creating various forms of political cooperation has posed a significant political challenge. In addition to a historical perspective, the study examines the role of contemporary integration processes, the positive outcomes of regional rapprochement, and the potential for further socioeconomic progress in the region.

Key words: Southeastern Europe, regional integrations, disintegration processes, Balkanization, European Union.